

AHMED ZİYÂÜDDİN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN TEFSİR ANLAYIŞI

Abdurrahman ALTUNTAŞ*

Özet

Bu çalışmada Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin kısaca hayatını ve eserlerini tanıttık. Onun tefsir metodunu üç başlık altında inceledik. Bu bağlamda önce onun, âyetleri rivâyet tefsiri açısından nasıl ele aldığını ortaya koyduk. O, âyetleri âyetlerle tefsir yoluna gitmiş, aynı zamanda sünneti de Kur'ân'ı açıklamak için kullanmıştır. Âyetleri tefsir ederken az da olsa sahabenin açıklamalarına yer vermiştir. Daha sonra dirâyet tefsiri açısından işâri, fikhî ve kalamî yorumlara verdiği önemi ele aldık. Son olarak da onun Kur'ân ile ilgili görüşlerine yer verdik.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, Rivâyet, Dirâyet, Kur'ân.*

EXEGESIS UNDERSTANDING OF AHMED ZİYÂÜDDİN GÜMÜŞHÂNEVÎ

Abstract

In this study the life and works of Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî are briefly introduced. We have examined his commentary method under three headings. In this context, first we have demonstrated how he handled Kur'ânic verses from point of narrative (al-rivayah) tafseer. He had chosen a way to exegesis the verses with verses, at the same time he utilized the Sunnah of Prophet to interpret Kur'ân. He has also included, though less, the description the Companions when was making commentary on the verses. Later, we have discussed the importance he asserted to Isara, the fiqh and kalam interpretations in terms of exegetical acumen (al-dirayah). Finally, we have included his opinions about the Kur'ân.

Key words: *Tafseer, Ahmed Ziyâuddin Gumushanevi, al-dirayah, al-riwâyah, Kur'ân.*

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(abdaltuntas@hotmail.com)

Giriş

Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden, âlim ve mutasavvıftır. Sufi kimliğinin yanında hadisçiliğiyle de öne çıkmıştır. Gümüşhânevî müstakil bir tefsir kitabı yazmamıştır. O tefsire ve Kur'ân'a dair görüşlerini yazdığı çeşitli eserlerde ifade etmiştir. Gümüşhânevî bu eserlerinde âyetleri tefsir ederken belli bir metod kullanmış, âyeti bazen rivâyet yönüyle bazen de dirâyet yönüyle açıklama yoluna gitmiştir. O, aynı zamanda eserlerinde rivâyet ve dirâyete dayalı bir yöntem uygulayarak kullandığı metodu ortaya koymuştur.

Çalışmamız iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde Gümüşhânevî'nin kısaca hayatı ve eserleri tanıtılacaktır. İkinci bölümde ise Kur'ân'a dair görüşleri ile rivâyet ve dirâyet yönünden tefsirciliği incelenecektir.

I. Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî'nin Hayatı ve Eserleri

A. Hayatı

Gümüşhane'nin Emirler mahallesinde doğan Ahmed Ziyâuddin'in babasının adı Mustafa'dır. 1822'de ailesiyle ticaret yapmak için Trabzon'a gitmiştir. Burada Şeyh Osman Efendi ve Şeyh Hâlid es-Saîdî gibi âlimlerden sarf, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır. 1831'den sonra amcasıyla birlikte ticaret yapmak amacıyla İstanbul'a gitmiş ve Trabzon'a dönmemiştir. Beyazıt Medresesi'nde dinî ilimleri tahsil ederken adı tespit edilemeyen bir şeyhe intisap etmiş, bu şahsın ölümünden sonra ise tahsilini Mahmud Paşa Medresesi'nde sürdürmüştür.¹

İstanbul'daki tahsil hayatı boyunca tasavvufî çevrelerle münasebetini sürdüren Gümüşhânevî, Alaca Minare Tekkesi'nde Trablusşam müftüsü diye meşhur olan Hâlidî Şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye intisap etmiş, 1846 yılında Mahmud Paşa Medresesi'ndeki hücrelerinde gerçekleştirdiği iki halvetten sonra Ervâdî'den halifelik almıştır.²

Gümüşhânevî aralarında Kastamonulu Hasan Hilmi, Safranbolulu İsmâil Necâtî, Dağistanlı Ömer Ziyâeddin, Tekirdağlı Mustafa Feyzi, Lüleburgazlı Mehmet Eşref Efendi gibi âlimlerin de içerisinde olduğu 116 kişiye hilafet vererek Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun yayılmasında önemli bir rol oynamış, 13 Mayıs 1893'te vefat etmiştir ve İstanbul'da defnedilmiştir.³

B. Eserleri

Gümüşhânevî İslami ilimlerin birçok alanında eserler vermiştir. Bu eserler:

¹ Gündüz, İrfan, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin" *DİA*, İstanbul 1996, c.14, s. 276.

² Gündüz, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin" *DİA*, c.14, s. 276.

³ Gündüz, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin" *DİA*, c.14, s. 276.

Tasavvuf alanındaki eserleri; Câmiü'l-usûl (İstanbul 1276), Rûhu'l-ârifin (İstanbul 1275), Mecmû'atü'l-ahzâb (I-III, İstanbul 1311), Kitâbü'l-Ârifin fî esrârî esmâ'i'l-erba'in (Mecmû'atü'l-ahzâb'ın kenarında, II, 550-569).⁴

Hadis alanında; Râmûzü'l-ehâdis (İstanbul 1275), Levâmi'u'l-'ukûl (I-V, İstanbul 1292, Râmûzü'l-ehâdis'in şerhi), Garâ'ibü'l-ehâdis (İstanbul, ts.), Letâ'ifü'l-hikem (İstanbul 1275), Hadîs-i Erba'in (İstanbul 1290).⁵

Ahlâk alanında; Necâtü'l-gafilîn (İstanbul 1268), Devâ'ü'l-müslimîn (İstanbul 1290), Netâ'icü'l-ihlâs (İstanbul 1290).⁶

Fıkıh ve Akaid alanında; Câmi'u'l-menâsik 'alâ ahseni'l-mesâlik (İstanbul 1289), Câmiü'l-Mütun fî hakkı envai's-sıfati'l-ilahiyye ve'l-akaidi'l-matüridiyye ve'l-elfazi'l-fikri ve tashihi'l-a'mali'l-acibe (İstanbul 1273), el-'Âbir fî'l-ensâr ve'l-muhâcir (İstanbul 1276), Matlabü'l-mücâhidin (el-'Âbir'in kenarında).⁷

II. Tefsir Metodu

A. Rivâyet Yönü

a) Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri müfessirlerin Kur'ân tefsirinde müracaat ettikleri ilk yoldur. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî de Kur'ân'ın bir kısım âyetlerini başka âyetlerle tefsir eder. Buna dair çeşitli örnekler verilebilir:

Gümüşhânevî “...Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler...”⁸ âyetini “İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır.”⁹ âyeti ile tefsir ederek Allah ve Rasûlü'ne muhabbetin farz olduğunda ümmetin ittifak ettiğini, bundan dolayı da muhabbetin taatla tefsir edilebileceğini belirtir. Bu taatın da ancak sevginin neticesi ve meyvesi olarak görüleceğini ifade eder.¹⁰ İtaat, içerisinde sevgi barındıran bir unsurdur. Ancak sevilen bir kimseye itaat edilir. Mü'minler de Allah ve Resulüne olan sevgilerini itaat ederek gösterirler. Gümüşhânevî âyeti ona benzer başka bir âyetle izah etme yoluna gitmiştir.

Gümüşhânevî “Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular”¹¹ âyetini “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”¹² âyeti ile tefsir eder. Ona göre ihsanın en son şekli ise Allah'ın kulundan razı oluşudur ve bu ancak kulun Allah'ın rızasını kazanarak elde ettiği sevaptır. Öyleyse bir kimse

⁴ Gündüz, “Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin” *DİA*, c.14, s. 277.

⁵ Gündüz, “Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin” *DİA*, c.14, s. 277.

⁶ Gündüz, “Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin” *DİA*, c.14, s. 277.

⁷ Gündüz, “Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin” *DİA*, c.14, s. 277.

⁸ Mâide, 5/54.

⁹ Bakara, 2/165.

¹⁰ Gümüşhânevî, A. Ziyâeddin, *Âriflerin Ruhü*, Ter: İbrahim Eken, Mavi yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 11.

¹¹ Mâide, 5/119; Beyyine, 98/8.

¹² Rahman, 55/60.

Allah'tan razı olarak bir amelde bulunursa Allah da ondan razı olduğunu bildirerek onu mükâfatlandırır. Rızayı rıza ile karşılamak; bu mükâfatın en yüce halidir.¹³

Gümüştanevî'nin bu tefsir metoduna örnek olabilecek diğer bir âyet “...*Sen Allah de sonra onları bırak...*”¹⁴ âyetidir. O, bu âyeti “«*Rabbimiz Allah'tır*» deyip de sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir.”¹⁵ âyeti ile tefsir etmiştir.¹⁶ Mana itibariyle birbiriyle alakasız gibi görünen iki âyeti ustalıkla birleştirmiştir. Allah deyip O'na teslim olmakla mü'min, inkâr edenlerle arasına bir mesafe koymuştur. Bu ifadeyle dosdoğru yaşayanlar için bir korku ve endişenin olamayacağı ilan edilmiştir.

Başka bir örnekte “...*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler...*”¹⁷ ve “*Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.*”¹⁸ âyetlerini Hz. Peygamber'in “*Zira günahattan tövbe eden hiç günah işlemeyen gibidir.*”¹⁹ hadisi ve “...*Allah tövbe edenleri de sever...*”²⁰ âyetiyle açıkladığını söyler. Bunun manası ise, Allah bir kimseyi severse ölmeden evvel onun tövbelerini kabul eder neticede geçmiş günahlar ne kadar çok olursa olsun bu günahlar ona zarar vermez. Müslüman olan bir kimsenin geçmişte küfür üzerinde olması ona zarar vermez²¹ açıklamasını da yaparak âyeti âyetle izah etme yoluna gider. Bu açıklamaya mütakiben “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...*”²² âyetini zikrederek sevginin Hz. Peygamber'e itaat şartıyla yerine getirilebileceğini ifade eder. Allah Peygambere uyma neticesinde hem onları sevecek ve hem de onların günahlarını bağışlayacaktır.

b) Kuran'ın Hz. Peygamberin Sünneti ile tefsiri

Kur'ân'ın tefsirinde ikinci halka Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsiridir. Kendisine vahyedilen bir Peygamber olarak Allah'ın muradını en iyi anlayacak kişi Hz. Muhammed'(sav.) dir. Hz. Peygamber yer yer Kur'ân'daki âyetleri açıklamış, sahabenin anlamadığı hususları izah etme yoluna gitmiştir. Böyle yapmakla hem Kur'ân'ın anlaşılmasını hem de hayata tatbik edilmesini kolaylaştırmıştır.

Gümüştanevî “...*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler...*”²³ ve “...*İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise çok daha fazladır...*”²⁴ âyetlerini

¹³ Gümüştanevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 91.

¹⁴ En'âm, 6/91.

¹⁵ Ahkaf, 46/13.

¹⁶ Gümüştanevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 33.

¹⁷ Mâide, 5/54.

¹⁸ Saff, 61/4.

¹⁹ İbn Mâce, *Zühd*, 30.

²⁰ Bakara, 2/222.

²¹ Gümüştanevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 54-55.

²² Âl-i İmrân, 3/31.

²³ Mâide, 5/54.

²⁴ Bakara, 2/165.

hadis-i şeriflerle tefsir etme yoluna gider. Kendisine yöneltilen “*Ya Rasulallah’a iman nedir?*” şeklindeki bir soruya “*...Senin yanında Allah ile Rasulünün başkalarından daha sevimli olmasıdır...*”²⁵ şeklinde cevap vermiştir. Ona göre, Rasulallah (s.a.v.), Allah sevgisinin, imanın şartlarından biri olduğunu vurgulamıştır.²⁶

Diğer bir örnekte “*Hevâ ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?...*”²⁷ âyetini Rasulüllah’ın “*İhlas ile La ilahe illâllah diyen kimse cennete girer.*”²⁸ sözü ile izah etmiştir. Buradaki ihlasın manası kalbi Allah’a tahsis etmek, yani kalpte Allah’a eş olacak bir şey bırakmamaktır. Böyle olunca Allah Teala o kalbin tek mahbubu, mabudu ve maksudu olur. İnsanın dünya ile ve dünyanın lezzetleri ile ünsiyeti miktarı, Allah ile ünsiyeti azalır. Dünyadan bir şeye meyleden, gönle küçük bir şey koyan bir kimsenin ahiretinden nasibi o kadar azalır. Doğuya yaklaşan bir kimsenin zaruri olarak batıdan o kadar uzaklaştığı gibi. Hasılı kalpten dünya muhabbetini çıkarmanın yolu, zühd ve sabra sülük etmek, havf ve reca ipi ile şeriata bağlanmaktır.²⁹

c) Kur’ân'ın Sahâbenin Sözü İle Tefsiri

Kur’ân tefsirinde önemli halkalardan bir tanesi de sahâbenin tefsiridir. Vahyin inişine tanıklık etmiş ve Hz. Peygamber’in yanında bulunmuş sahâbenin tefsiri önemlidir.

Gümüşhânevî “*...Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar...*”³⁰ ve “*Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu...*”³¹ âyetlerini “*Şerre delalet eden onu işleyen gibidir.*”³² hadisiyle açıklama yoluna gider. Daha sonra İbn Mes’ud’dan rivâyet olunan haberle âyetleri ve hadisleri izah etmeye çalışır: “Bir kul bir fenalıktan uzakta kalır, amma o kula aynen onu işleyen kimsenin günahı gibi günah yazılır. Bu nasıl olur denilince de o: “bu kötülük haberi ona gelir de o da bu halden razı olursa.” şeklinde cevap verir.³³

B. Dirâyet Yönü

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî eserlerinde âyetleri tefsir ederken dirâyet tefsir metoduna başvurmuştur. Dirâyet tefsirine Re’y ve Ma’kul tefsir adı verilir.

²⁵ Buhari, *İman*, 9; Müslim, *İman*, 67; Tirmizi, *İman*, 10, (2626); Nesai, *İman*, 3; İbn-i Mace, *Fiten*, 23, (4033).

²⁶ Gümüşhânevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 11.

²⁷ Câsiye, 45/23.

²⁸ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmiü'l-Usul min Ehâdisi'r-Resul*, thk: Abdulkadir Arnaut, Daru'l-Fikr, Lübnan, 1972/1392, c. 9, s. 381.

²⁹ Gümüşhânevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 34.

³⁰ Yunus, 10/7.

³¹ Tevbe, 9/87.

³² Müslim, *İlim* 16; Tirmizî, *İlim* 15; Ebû Dâvud, *Sünnet*, 6.

³³ Gümüşhânevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 110-111.

Sadece rivayetlerle yetinmeyip dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir. Burada bahsedilen re'yyden kasıtta içtihatır.³⁴

a) Tasavvuf İlimindeki Yeri

Dine önem veren her düşünce veya anlayış sahip olduğu düşünce ve fikirlerin toplum tarafından kabul görmesi ve kendine yöneltilen eleştiri ve itirazların önüne geçebilmek için görüşlerini ayet ve hadislerle delillendirme yoluna gitmiştir. Özellikle ihtilafların yoğun bir şekilde yaşandığı İslam düşünce tarihin de sahip olunan görüşlerin nass ile delillendirilmesi büyük öneme sahiptir. Bu öneme binaen Tasavvuf da kendine referans olarak Kur'ân'ı almış, görüşlerini âyetlerle teyit etme yoluna gitmiştir. Bu metot doğrultusunda Gümüşhânevî de işâri yorumlarını Kur'ân'a dayandırma gereği duymuştur.

O: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler...”³⁵ âyetinin sadece muharebede şehit olan kimseye mahsus olmadığını, Allah'ı bilen kimse için her nefeste bin şehit derecesi olduğunu ifade eder.³⁶ Ona göre Allah'ı layıkıyla tanıyan kimseler de şehitler mertebesindedir. Çünkü onlar da Allah'tan bir an bile olsa gaflet içerisinde değillerdir.

Gümüşhânevî, ahiretteki müşahede ile dünyadaki ilim arasında, açıklık ve vuzuhtan başka bir ihtilafların olmadığını belirterek bu görüşüne destek mahiyetinde “...Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla...”³⁷ âyetini zikreder. Daha sonra âyeti tefsir ederek nurun tamamlanmasının ancak keşfin artmasına tesir edeceğini söyler. Kıyamette nazar ve rü'yet derecesine ancak dünyada ârif olan kişilerin erer. Çünkü ona göre mârifet ahirette müşahedeye götürecektir olan bir nurdur. Çekirdeğin ağaca, tohumun ekine dönüştüğü gibi. Bir kimsenin elinde ne tohumu bulunur ve ne de çekirdeği, o nasıl bir ağacın veya bir ekinin sahibi olabilir?³⁸ sorusunu sorarak güzel bir benzetme yapar.

Gümüşhânevî şeriatsız bir tarikatın ve hakikatin olamayacağını özellikle ifade ederek çok önemli bir hususa işaret etmiştir. Kim ki, şeriatsız hakikate bağlanmaktan söz ediyorsa, o kimse sapıklık içindedir. Öyleleri kendilerine uyanları da doğru yoldan saptırırlar.³⁹

Ona göre şeriat ve hakikat arasındaki fark şu şekilde izah edilir. Şeriat peygamberler vasıtasıyla gelir, hakikat Allah'ü Teâla'ya yakınlık ile kazanılır. Şeriatla Allah'ü Teâla'nın emir ve yasaklarına işaret olunur. Hakikat ise sır yolu ile gelen keşiflerdir. Şeriat, ilmin şartları ile kıyam etmektir. Hakikat ise hikmeti galip kılmak için daha çok ilim istemektir gibi tanımlardan sonra Allah'ü Teâlâ'nın Kur'ân'ı Kerim'den nice âyeti kerimelerle şeriatın ve hakikatin arasını birleştirdiğini söyler. “Kur'ân, ancak aranızda doğru yola girmeyi dileyene ve

³⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV yay, Ankara, 1995, s. 230.

³⁵ Âl-i İmrân, 3/169.

³⁶ Gümüşhânevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 24.

³⁷ Tahrîm, 66/8.

³⁸ Gümüşhânevî, *Âriflerin Ruhu*, s. 30-31.

³⁹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 195.

*âlemlere öğüttür.*⁴⁰ âyetinde şeriat hükmünün ifade edilmekte olduğunu yine mealen: “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”⁴¹ âyetinin ise bir hakikat hükmü ifade ettiğini ifade eder. Daha sonra “Dileyen ondan öğüt alır.”⁴² âyeti ile bir şeriat hükmünün gösterilmekte olduğunu “Allah dilemedikçe öğüt alamazlar.”⁴³ âyeti kerimesi ile de bir hakikat hükmünün bildirilmekte olduğunu söyler.⁴⁴

Gümüşhânevî, Fâtiha sûresindeki âyetleri şeriat ve hakikat açısından yorumlar: “(İyyake na’budü) demek; *Senden başkasına değil, ancak Sana ibadet ederiz...*”⁴⁵ Sana yaptığımız ibadetimizle Senden gayriyi Sana ortak etmeyiz demektir ki, bu makam şeriat makamıdır. (Ve iyyake nestein) demek: Biz gerek kendimiz için, gerekse başkaları için Senden başkasından yardım istemeyiz demektir ki, bu makam da hakikat makamıdır. (İyyake na’budü) ebrarın makamı, (Ve iyyake nestain) de mukarreblerin makamıdır. Ebrar, Allah için yaşayanlar, mukarrebun da Allah ile yaşayanlardır. (İyyake na’budü) kulluk, Allah içindir. (Ve iyyake nestain) de ise Allah iledir.⁴⁶ Ayrıca Gümüşhânevî Fâtiha sûresinde ifade edilen (iyyake na’budü) “Allah’ım. Ancak Sana kulluk ederiz.”⁴⁷ âyetinin şeriatı muhafaza için olduğunu (Ve iyyake nestain) “Yalnız, Senden yardım dileriz.”⁴⁸ âyetinde ise kulun kazancının isbatı ve ibadetin kula izafeti olduğunu söyler. (Ve iyyake nestain) de ise iş Allah’ü Teâlâ’ya havale edilir. Çünkü kullar O’nun yardımına muhtaçtır.⁴⁹

O, “Vukuf-i kalbî” diye bir olgudan bahseder. Bunu da herhangi bir ibadetin ruhu olarak nitelendirir. Herhangi bir ibadet, zikir vukufu kalbî’siz yapılırsa, o ibadet veya zikir ruhsuz ceset gibi olur. Öyle bir ibadet veya zikrin kıymeti yoktur. Çünkü böyle bir ibadet ve zikir kulu gayesine erdiremez. Hatta her ibadette ayakta, otururken, yatarken, yüce olsun aşağı olsun, herhangi bir işle meşgul olurken salık “vukufu kalbî”den uzak olmamalıdır. Daha sonra, Âl-i İmrân sûresinin 191. âyetini görüşünü desteklemek için kullanır: “Onlar ayakta iken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabbimiz, Sen bunu boşuna yaratmadın. Sen bütün noksan sıfatlardan münezzehsin. Bizi cehennem azabından koru derler.”⁵⁰ Yani mülkünde ortağı olmayan, işine kimsenin karışmadığı Allah’ü Teâlâ’nın sanat eserlerini tefekkür ederek, bütün halleriyle O’nu zikrederler demektir.⁵¹

Gümüşhânevî tasavvufta cihat bölümünde “bir kimse, şeytanın işlerine karışmamasını, onu bozmaya bir yol bulamamasını istiyorsa önce imanını,

⁴⁰ Tekvîr, 81/28.

⁴¹ İnsan, 76/

⁴² Abese, 80/12.

⁴³ Müddessir, 74/56.

⁴⁴ Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi, *Câmiü'l-Usul fî Evliyai ve Envaihim ve Evsafihim*, thk. Edib Nasreddin, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabi, Beyrut; London 1997. s. 194.

⁴⁵ Fâtiha, 1/5.

⁴⁶ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 194.

⁴⁷ Fâtiha, 1/5.

⁴⁸ Fâtiha, 1/5.

⁴⁹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 194.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/191.

⁵¹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 62-63.

tevekkülünü, ibadetini, fakr, iltica ve istiaze ile düzeltmeli ve kuvvetlendirmelidir”⁵² der ve ardından konuyla ilgili âyeti zikreder: “*Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rablerine güvenenler üzerinde bir tesiri yoktur.*”⁵³ İmanın yanında tevekkül, ibadet, Allah’a sığınma şeytanı uzaklaştırma yollarındandır.

Ona göre Allah’ın “el-Veli” isminin tecellisinin sırrına eren kul, gerçek iman sahibi olan bütün mü’minlerin mütevellisidir. Ardından da konuyla ilgili âyeti zikreder: “*O Allah, salih kulların velisidir.*”⁵⁴ Allah’ın kendilerinin dostu olduğunu bilen kimselerin salih ve mü’min kulların velisi olacağını⁵⁵ söyler. Gümüşhânevî bir farkındalık ortaya koyan kimselerin ancak Allah’ın salih ve mü’min kullarına veli olabileceğini belirtir. Olayın farkına varan ve o bilinçte olan kimseler bu sıfatı hak eden kişilerdir.

Gümüşhânevî, el-Mani ismi şerifinin tecellisine mazhar olan kulun, kendisini fesat olan şeylerden Allah’ü Teâlâ’nın muhafaza buyurduğunu söyler. O şeyler, isterse o kulun kendilerinde hayır bulunduğunu sandığı ve sevdiği servet, mevki, sıhhat ve afiyet ve bunlara benzer şeyler olsun.⁵⁶ Ardından konuyla ilgili âyeti zikreder: “*Ey kullarım, belki de sevmediğiniz şey sizin için daha hayırlı, sevdiğiniz şey de sizin için daha şerlidir.*”⁵⁷

b) Fıkıh İlmîndeki Yeri

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî fikhî konularla ilgili âyetlerin tefsirinde daha ziyade Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. O Mezhep taassubuna düşmemeye özen göstermekle birlikte Hanefî mezhebinin görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Gümüşhânevî’ye göre sarhoş mükelleftir. Çünkü Kur’ân’ı Kerim’de “*Sarhoşken namaza yaklaşmayın.*”⁵⁸ âyeti sarhoşların mükellef olduğunun delilidir. Ayrıca mubah bir şeyden sarhoş olan kimsenin baygın hükmünde olduğunu ve mükellef olmadığını belirtir.⁵⁹

O “zorluk kolaylığı celb eder” fıkıh kaidesini “*...Allah sizi seçti. Size dinde darlık, güçlük vermedi...*”⁶⁰ âyetiyle izah eder.⁶¹

Kelamda aslolan hakikattir kaidesinin altında birçok fer’lerin olduğunu söyler. Mesela karısına veya cariyesine, seni nikah ettim diyen kimsenin bu

⁵² Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 103.

⁵³ Nahl, 16/99.

⁵⁴ A'râf, 7/196.

⁵⁵ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 38.

⁵⁶ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 44.

⁵⁷ Bakara, 2/216.

⁵⁸ Nisâ, 4/43.

⁵⁹ Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi, *Câmiü'l-Mütun fi Hakkı Envai's-Sıfati'l-İlahiyye ve'l-Akaidi'l-Matüridiyye ve'l-Elfazi'l-Fikri ve Tashihi'l-A'mali'l-Acibe.*, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, 1856, s. 140.

⁶⁰ Hac, 22/78.

⁶¹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 108.

sözünün cinsi münasebet manasına geldiğini ifade eder.⁶² Ardından bu konudaki âyet-i celileyi zikreder: “Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”⁶³

c) Kelâm İlmîndeki Yeri

Gümüşhânevî kelâm'a konu olan âyetlerin izahlarında Klasik mezhep tartışmalarına girmeden söz konusu âyetleri sünnî-mâturidi anlayışa göre tefsir etmekle yetinmiştir.

Allah'ın ahirette görülmesi konusunda ise Allah'u Teala'nın kulları tarafından görülmesi ve tecelli etmesinin bir olduğunu söylemiştir. Gümüşhânevî Allah'ın dağa tecelli etmesiyle⁶⁴ Allah'ın kulları tarafından görülmesini bir kabul ettiğinden ona göre nasıl Tûr-i Sina'da Allah dağa tecelli ederek Hz. Musa'ya gözüktüyse Ahirette de mü'minlere öyle gözükecektir. Gümüşhânevî Allah'ın ahirette görülmesini Ehl-i Sünnet kelimcilerinin aklî metotlarını kullanarak delillendirir. Buna göre bütün mevcutlar görülebilir. Allah da mevcut olduğu için O'nun görülmesi muhal değildir. Aynı şekilde o, Ehl-i Sünnet'in ru'yetullaha ilişkin delil olarak öne sürdüğü ayetlerle ru'yetullahın imkânını ispat eder:⁶⁵ “Yüzler var ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaktır.”⁶⁶ Gümüşhânevî Hz. Peygamber'in hadisini bu beyanda zikreder: “Mü'minler ay'ı nasıl görüyorlarsa, ahirette de, şeksiz şüphesiz Allah'ı öyle göreceklerdir.”⁶⁷ Ona göre kim ki Allah'ı göz ile değil de kalp ile göreceğini iddia ederse dalâlete düşmüş olur. Bu meyanda: “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır...”⁶⁸ âyetini zikreder. Âyette geçen ziyade kelimesinin sahabe tarafından Allah'ı göz ile görmek manasında tefsir edildiğini belirtir.⁶⁹

Ona göre Allah'u Teâlâ'nın haberi sıfatlarından olan gelmek, gitmek, ileri veya geri gitmek gibi yaratıklara ait olan sıfatları Allah (c.c.) için caiz değildir. O, bu görüşüne delil olarak çeşitli âyetler zikreder. Hz. İbrahim (a.s.), gökte yıldızın yok olduğunu görünce, “Bu benim rabbim olamaz demiş.” dir. Bu durumun âyette şu şekilde izah edildiğini belirtir: “Ben sönüp batanları sevmem...”⁷⁰ Yine bu beyanda fecr sûresinin 22. âyetinde zikredilen “ve câe=geldi” ifadesinden

⁶² Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 107.

⁶³ Nisâ, 4/22.

⁶⁴ “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi. (Rabbi): «Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!» buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Aylınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim. Ben sana inananların ilkiyim.” A'raf, 7/143.

⁶⁵ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 17.

⁶⁶ Kıyame, 75/ 22-23.

⁶⁷ Tirmizi, Cennet, 16.

⁶⁸ Yunus, 10/26.

⁶⁹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 17.

⁷⁰ En'âm, 6/76.

maksadın Allah değil, Allah'ın emri olduğunu belirtir.⁷¹ Âyetin meali ise şu şekildedir: “*Rabbin (in emri) geldiği, melekler saf saf (indiği zaman)...*”⁷²

Yine “*İşte onlara hesaba katmadıkları cihetten Allah (in emri) azap geliverdi.*”⁷³ âyetinde ise “gelen” in Allah değil, Allah'ın azabı olduğunu belirtir.

Gümüshânevî şefaati nübüvvet cevheri üzerine ilahi tecellinin yağması olarak tanımlar. O tecellinin ise nübüvvet cevherinde peygamberlere ve velilere yayıldığını söyler. Bunlardan da diğer kimselere intikal eder ve (Allah'ın müsaade etmesi ile)şefaet ederler.⁷⁴

O hem Allah'a kulluk yapmak hem de ortak koşmak nasıl olur sorusuna Allah'ı Teâlâ'yı aradan çıkararak, bir takım veliler ve şefaatchiler koyup ve Allah'ın rızasını unutup, onlardan himmet ve şefaet dilemektir. Ardından da görüşüne destek mahiyetinde âyetleri zikreder: “*Ondan başka bir dostunuz ve şefaatchiniz yoktur. Düşünmüyor musunuz?*”⁷⁵ “*Yoksa putperestler Allah'tan başka şefaatchiler mi edindiler? De ki: Onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da edemedikleri halde mi şefaet edecekler?*”⁷⁶ Karşılığında hayır beklenen şefaet masiyet, rütbe ve mevki istemek ve dünyalık kazanmak için yapılacak şefaet değildir. Ulviyetten uzak, aşağı ve nefse ait şeylerde şefaatin (kayırmanın) ücreti değil, cezası vardır. Allah dilediği kulunun tövbesini kabul eder der.⁷⁷ O bu babta O'nun rahmetinden ümidini kese bir kimsenin bir yardımcısının olmayacağını, adaleti ile tecelli ettiği kulunu gazabından kurtaracak bir kimsenin olamayacağını ifade eder. Ardından âyeti kerimeyi zikreder: “*O'nun izni olmadan, katında şefaet edecek kimdir?*”⁷⁸ Gümüshânevî bu âyetle Allah'ın dilediğine şefaet yetkisi vereceğini, dilediğinden alacağını belirtir.⁷⁹

C. Kur'ân İle İlgili Görüşleri

Kur'ân'ı Kerim İslam âlimlerinin ittifakla kabul ettiği görüşe göre ilahî bir vahiy mahsulü olup Allah kelimidir. Gümüshânevî de Kur'ân hakkında çeşitli görüşleri serdetmiştir.

Ona göre Kur'ân'ı Kerim Allah'ın kelimidir, mahlûk değildir. O, Mushaflarda yazılı, kalplerimizde mahfuzdur. Dilimizle okur, kulağımızla işitiriz. Kur'ân'ı Kerim'in tamamı büyüklük ve fazilette eşittir. Ancak, bazı âyet-i kerimeler zikir/lafız bakımından faziletlidir. Kâfir ve facirlerin kıssalarını beyan

⁷¹ Gümüshânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 6.

⁷² Fecr, 89/22.

⁷³ Haşr, 59/2.

⁷⁴ Gümüshânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 123.

⁷⁵ Secde, 32/4.

⁷⁶ Zümer, 39/43.

⁷⁷ Gümüshânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 123.

⁷⁸ Bakara, 2/285.

⁷⁹ Gümüshânevî, *Câmiü'l-Usul*, s. 123.

eden âyet-i celileler gibi. Bazı âyet-i kerimeler ise hem lafız hem de muhteva bakımından fazilet taşımaktadır. Âyete'l-Kürsi ve İhlas sûreleri gibi.⁸⁰

Ona göre Kur'ân'ı Kerim Allah'ın kelam sıfatıdır. Mahlûk ve hâdis değildir. Kur'ân'ı Kerim harf, ses ve parçalardan da müteşekkil değildir. O bir manadır. Allah Teâlâ sesleri ve harfleri yarattıktan sonra, bu manayı Cebrail (a.s.) perde arkasından dinlemiş ve hıfz etmiştir. Sonra o peygamberimize, Peygamberimizde (sav.) ashabına, onlar tabiine, tabiinde bize kadar nakletmiştir. Kur'ân-ı Kerim İbranice ve Süryanice değildir. Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak indirilişi, Allah'ın kelâmına delâlet etmesi içindir. Kur'ân-ı Kerim'in harfleri ve sesleri mahlûktur. Yazılı olan şey ise mahlûk değildir. Kur'ân'ı Kerim'e mahlûk diyen kâfirdir.⁸¹

Kur'ân kelimesi damme ve medli olarak okunur. Anlamı birleştirmek ve toplamaktır.⁸² Ve mutlak olarak Allah'ın nefsi ve lafzi kelamı ve kıraat anlamında kullanılır.⁸³ Allah'a Teâlâ'nın şu sözü bu cihettendir: “Çünkü sabah namazı şahittir”⁸⁴

Gümüşhânevî'ye göre Kur'ân sureleri bir araya getirilip birbirine eklendiğinden “Kur'ân” diye isimlendirilmiştir. Bu Kur'ân kelimesi âyetler ve sureler için de kullanılır. Âyet ise alamet, nasihat ve gösterge demektir. Kur'ân baştan sona kadar bitişik bir kelimedir bu da öncesi ve sonrasıyla birbirinden ayrılmış olan Kur'ân'ın bir bölümüne âyet denmesi anlamına yakındır. Aynı zamanda Kur'ân'ın kesintiye uğrayan kelamına da Kur'ân denir ve bu mana öncesi ve sonrası kesik olan Kur'ân parçasına âyet denmesi anlamına yakındır.⁸⁵

Gümüşhânevî âyetlerin tevkifi olduğunu Zamahşeri'den alıntı yaparak izah eder: Onda kıyasa yer yoktur. Bundan dolayı birbiriyle bağlantılı pek çok anlam taşıyan uzun bir kelamı tek bir âyet olarak görürsün. Bundan dolayı kürsi âyetinde olduğu gibi birbiriyle bağlantılı pek çok anlam taşıyan uzun bir kelamı tek bir âyet olarak görmek mümkündür. Aynı şekilde “müdhemmetan” âyeti gibi tek bir kelime olarak ta görürsün.⁸⁶

Gümüşhânevî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'e “âyet” denilmesinin üç nedeni vardır: Kur'ân'ın fazilet ve doğruluk alameti olması, Kur'ân'ın kendisini getiren kişinin sıdkına alamet olması ve ona karşı meydan okuyanların aczine delalet etmesidir.⁸⁷

⁸⁰ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 17.

⁸¹ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 16-17.

⁸² Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, İstanbul 1875/1292-1877/1294, c. 2. s. 605.

⁸³ Bu kelime bizzat Allah'ın kelamı lafzı ve kıraati için kullanılır.

⁸⁴ İsrâ, 17/78.

⁸⁵ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 605.

⁸⁶ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 605.

⁸⁷ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 605.

Gümüşhânevî Kur'ân'ın manevî bir zenginlik kaynağı olduğunu, onun ötesinde fakirliğe yer olmayacağını belirtir. Yani o başkasına tabi olmayı bırakıp kendisine tabi olduğunda mü'minin kalbine zenginlik verir. Kur'ân sayesinde mü'min yeni bir şeye ihtiyaç duymaz. Onun nuruyla fitnelerin karanlıklarından aydınlığa çıkılır. Bütün dertlerden onun şifasıyla şifaya kavuşulur. Onun dışında zenginlik yoktur. Çünkü bütün mevcudat aciz, fakir ve zelildir. Kim ki fakirle zenginlik bulmaya kalkışrsa bu onun fakirliğini artırır. Kim de zelil birisiyle izzet bulmaya kalkarsa onunda zilleti artar. Kim ki Allah'ın dışında bir şeyle alaka kurarsa Allah'la olan bağı keser.⁸⁸

O, Hz. Peygamber'in rızkın birçok yönden aranabileceğini bunların ise nikâh ve Kur'ân olduğunu ifade ettiğini söyler. Ardından Gazali'nin şöyle dediğini nakleder: Bir insan Hz. Ömer'in kapısına dadandı. Ömer ona; "Ey kişi! Sen Ömer'e mi hicret ettin yoksa Allah'a mı? Kur'ân öğren. O seni benim kapıma muhtaç kılmayacaktır" dedi. Ömer'in bu sözü üzerine adam ortadan kayboldu. Adamı arayan Ömer onu ibadet ederken buldu ve ona dedi ki: "seni bize gelmekten alıkoyan şey nedir?" O adamda dedi ki: "Kur'ân okudum o beni Ömer'den müstağni kıldı." Ömer ona dedi ki: "onda ne buldun" adam da Ömer'e dedi ki: "Ve fis semâi rızkukum ve mâ tûadûn(tûadûne)."⁸⁹(Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır) ve bunun üzerine Ömer ağladı.⁹⁰ O bu rivâyeti İraki'nin zayıf olarak nitelendirdiğini onun öğrencisi olan Heysemi'nin de bu görüşü tasdik ettiğini ifade eder.⁹¹

O hurûf-ı mukattaa⁹² ile ilgili olarak genelde kabul edilen görüşü dillendirir. O şöyle der: "Elif lam mim"nin tefsirine gelince denildi ki ondaki kastı Allah bilir, o müteşabihdir. Onun bilgisi Allah'u Teâlâ'ya tevdi edilir. Fakat Hz. Peygamber onların anlamlarını biliyordu. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre, birçok sahabe ve tabiin ve Ehl-i Sünnet "biz onun zahirine iman ederiz onun bütün ilmi Allah'a aittir" demişlerdir.⁹³

Gümüşhânevî âyetlerin sayısı, konusu ve ahkâm âyetlerinin miktarı hakkında da görüşlerini ortaya koymuştur. Onlar 6666 âyettir. Onun 100 tanesi emirdir yüz tanesi nehiydir, 100 tanesi cennet, yüz tanesi cehennem hakkındadır. Yüz tanesi kıssalar ve yüz tanesi de haberlerdir. 500 tanesi helal ve haramı açıklayan misallerden oluşur. Yüz tanesi nasih ve mensuhu açıklar. 66 tanesi dua, istiğfar ve hatırlatmadır.⁹⁴

Farklı görüşlerin bulunup onun bütün âyetleri 6500 olduğunu söyleyenlerinde bulunduğunu ifade eder. Bunun 5000 i tevhit ve geri kalanı ise ahkâm, kıssalar ve öğütlerdir. Yine farklı bir görüşü de serdederek Kur'ân

⁸⁸ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c, 2. s. 605.

⁸⁹ Zâriyât, 51/22.

⁹⁰ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c, 2. s. 605.

⁹¹ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c, 2. s. 606.

⁹² Bazı sûrelerin başında bazen basit, bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş kesikli harflere "el-Hurûfu'l-Mukatta'a" denir. (Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 134.)

⁹³ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c, 2. s. 606.

⁹⁴ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c, 2. s. 606.

âyetlerinin sayısı 6616 âyet olduğunu ifade etmiştir. Hafız Ebu Amr ed-Devânî sözünü aktararak onların Kur'ân âyetlerinin sayısının 6000 âyet olduğunda ittifak ettiklerini söyler. Fakat bundan fazlasında ihtilaf ettiler.⁹⁵

Ona göre Kur'ân, mushaflarda yazılan, dillerimizle okunan ve kalplerde korunan bir kitaptır. Kur'ân'ı Kerim'in harfleri ve kelimeleri ile ilgili farklı rakamlar telaffuz edilmiştir. Gümüşhânevî bu bilgileri kaynaklarıyla birlikte zikreder. Daha sonra Kur'ân'ın harfleri ile ilgili bilgiler verir ve farklı görüşleri ortaya koyar: Kur'ân bir milyon 720 bin harftir. Buradaki harf kelime anlamındadır. Nitekim fukahanın sözünde de harf bu anlamdadır. Cünüp kişi Kur'ân'ı harf harf (kelime kelime) öğretebilir. Halebi'de geçtiği üzere kelime kelimedir. Lakin Fasi'de şöyle geçer: Kur'ân'ın kelimesi 19 bin 300'dir. Başka bir görüşe göre o 77 bin 934 kelimedir. Dört yüz otuz yedi kelime olduğunu söyleyenlerde vardır. Bir görüşe göre 277 kelimedir. Başka görüşlerde vardır. Harflerde ve kelimelerdeki ihtilafın sebebi kelimenin hakikat ve mecaz, lafız ve resimlerinin olmasıdır. Onların her birine dikkate almak caizdir. Âlimlerden her biri bu caiz olan vecihlerden birisini dikkate aldılar. Kur'ân'ın bütün harfleri 300 bin ve 23 bin 671 harftir.⁹⁶

Gümüşhânevî Kur'ân'ın namazda okunması hususundaki fikhî görüşlerini ortaya koyar. Ona göre namazda kıraat vücut ifade eder. Kur'ân'ın taşınması ve ona bakmakta öyledir. Bu onun anlamını düşünmeye yardımcı olur. En faziletli olan kıraat ezberden değil Mushaf'tan olandır. Çünkü Mushaf'ı tutmak elin bir ameli olduğu gibi onu taşımak ve ona bakmak da öyledir. Yüzüne bakarak onu okumak anlamlarını düşünmeye yardımcı olur. Bunun içinde sahâbilerin çoğu Mushaf'tan okumuşlardır. Tahrirde şöyle der: Kur'ân'ın diğer indirilen kitaplara karşı olan ve onun dışında başka bir kitapta bulunmayan fazileti 30 özelliğinden dolaydır.⁹⁷

Ona göre Kur'ân ruhani hastalıklara bir devadır. Bunlar; ulûhiyette, nübüvvette ve ahiret hakkındaki bozuk itikatlar ve kınanan ahlak gibi şeylerdir. Bozuk itikat ve kötü ahlakın türlerini açıklar onlardan kaçınmaya teşvik eder. Bedeni hastalıklardan da karşıda onu ihlasla okumak suretiyle ve kalp temizliğiyle Allah'a tamamen yönelerek haramlardan ve günahlardan ve gafletin istilasından kaçınarak okunması suretiyle teberrük olunur. Bu şekilde okuyanın kıraati doktorların aciz kaldığı hastalıkları dahi iyileştirir. Bu hal üzerine okumak kişiyi hastalıklardan uzak tutar. Bunun için bazı âlimler demiştir ki Kur'ân okunduktan sonra şifa ne zaman gecikirse bu ya o yapanın üzerindeki etkisini zayıflığındandır veya da mahallin yani konunun kabule uygun olmamasındandır. Şifanın başarıya ulaşmasını engelleyen güçlü bir maniden dolaydır. Tabii ilaçlarda olduğu gibi Kur'ân'la şifa talebinin başarıya ulaşmasını engelleyen güçlü bir mânia ve engel vardır.⁹⁸ O aynı zamanda kalplerde olan için bir şifadır. Kur'ân şifa olmak üzere indirilmiştir: *"Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve*

⁹⁵ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 606.

⁹⁶ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 606.

⁹⁷ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 606.

⁹⁸ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdîs: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdîs*, c. 2. s. 607.

rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır.”⁹⁹ Buradaki “min” ifadesi için birçok kişi “baziyet değil cinsiyyet içindir” demiştir. Kur’ân kalbi ve bedeni bütün hastalıklara tam bir şifadır. Ancak muvaffak olanlar şifa talebinde başarıya ulaşırlar.¹⁰⁰

Gümüşhânevî’ye göre Kur’ân büyük ve küçük günah işleyenlerin şefaathisidir. Dereceleri yükselten ve şefaati kabul edilendir. Denirse ki eğer Kur’ân ile kelâmî nefsi kastediliyorsa bu Allah’ın zatıyla kaimdir. Bir iş O’na mugayir değildir. Allah katında şefaathçi olması ondan farklı olmasını gerektirir. Eğer sen lafzi kelamı kastedersen baki olmadığı için bir araz gibidir. Eğer kabul edilse bile onun hakikatlerin değişmesi imkânsız olduğu için onun cevhere dönüşmesi mümkün değildir.¹⁰¹

Ona göre Allahü Teâlâ Kur’ân’ı bir suret şeklinde kılar. İnsanlar onu mizanda ameller gibi görür. Ona iman ederek teslim ol. Çünkü o akla yer vermez. Denildi ki onun ilk sözü nasıllığını ortaya koymak açısından açıktır. Sözün sonu da mümkün olmayan bir durumu ifade etmektedir. Onun zahiri ise bunun müteşâbihattan olduğunu gösteriyor. Ebu Hanife’ye göre müteşâbih ahad rivâyetle sabit olmaz.¹⁰²

Gümüşhânevî Kur’ân’ın şefaati konusunda felsefi açıklamalar yapar. Belki de doğrusu bunun amelin kabulüyle ilgili bir benzetme olduğu ve Allah’ın arazdan cevher yaratmaya kadir bulunduğuna dair bir teşbihtir. Allahu Teâlâ’nın bir kişinin sevabından başka bir şahıs yaratması caizdir. Yaratıp o kişinin ona şefaath etmesi caizdir. Mesela mülk, secde, bakara sûrelerinin, ramazan ayı ve beş vakit namazın şefaath edeceği de aynı anlama hamledilir.¹⁰³

Ona göre Kur’ân tasdik edilmiştir yani Allah’u Teâlâ onu okuyan ve onunla amel edenlere şefaath etmesi konusundaki davalarında onu tasdik eder. Aynı şekilde onu okumayıp amelde etmeyen, onun hakkını zai edenleri şikâyeti konusunda da tasdik edilir. Böylece onun af ve rıfate dair şefaati kabul edilir. Aynı şekilde şikâyeti de kabul edilir.¹⁰⁴

O Münavi’de Zahidi’den gelen bir rivâyeti aktarır: kimin aleyhine Kur’ân şahitlik yaparsa o kişi cehennemdedir. Kim onu kendine önder edinirse yani ahkâmıyla amel ederek, öğütlerine uyar, kıssa ve haberlerinden ibret alırsa Kur’ân onu cennete ulaştırır. Kim de onu arkasına atarsa Kur’ân onu cehenneme sevk eder. Bu arkaya atma onunla ameli terk etmek suretiyle olur. Çünkü bu Kur’ân öyle bir kanundur ki sünnet icmâ ve kıyas o temele dayanır. Kim Kur’ân’ı önder edinmezse o temelsiz bir bina kurmuş demektir.¹⁰⁵

⁹⁹ İsrâ, 17/82.

¹⁰⁰ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 607.

¹⁰¹ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 607.

¹⁰² Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 607.

¹⁰³ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 607.

¹⁰⁴ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 608.

¹⁰⁵ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 608.

Gümüşhânevî'ye göre Kur'ân Allah'ın kelimidir. Bu kelimelafzi olması açısından hâdistir¹⁰⁶, mürekkep ve yazılmış bir kelâmdır. Kelam-ı nefsi olarak ise Allah'ın zatıyla kaim nefsanî kadim kelimedir. O Allah'ın kelamı hakkında yedi farklı görüş olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

Birincisi Eş'ariler'in görüşüdür. Allah'ın kelamı ikidir. O Mushaflarda yazılmış lafzı ve hâdis bir kelimedir. İkincisi ise Zatrıyla kaim ve nefsanî kadim bir kelimedir. Bu harf ve ses olmayıp sadece manadır. Onların mezhebinde nefsi kelam olan bu manayı duymak caizdir.¹⁰⁸

İkincisi; Ebu Mansur el-Maturidi'nin mezhebi de aynı şekilde onun kelamını ikiye ayırır. Fakat bu ikincisi nefsi kelamın duyulmayacağını söyler. Duyulan şey lafzi kelimedir.¹⁰⁹

Üçüncüsü; bazı Mutaahhirin'in görüşüdür. Onlara göre kelam iki çeşittir. Biri lafzi Mushaflarda yazılı kalplerde korunmuş ki bu hâdistir. İkincisi de nefsi ve kadim kelimedir. Lafız ve manadan ibaret olup tertipsizdir.¹¹⁰

Dördüncüsü; Celaliddin ed-Devvani'nin görüşüdür ki o da ikidir. Birincisi Mushaflarda ve kalplerde bulunan hadis bir lafızdır. İkincisi ise nefsidir. Allah'ın Teâlâyla birlikte kaimdir ve kadimdir. İlmi bir tertiple birlikte lafız ve manadan müteşekkil bir ibaredir.¹¹¹

Beşincisi; Hanbeli mezhebinin görüşüdür ki hakikatte Allah'ın kelamı tektir ve seslerden ve harflerden oluşmuş ve kadimdir. Bazıları demiştir ki onun cildinin ve kılıfının kadim olduğunu iddia etmiştir. Onlar nefsi kelamı inkâr etmişlerdir.¹¹²

Altıncısı; Mutezile mezhebinin görüşüdür ki onlara göre Kur'ân'ın kelamı ses ve harflerden oluşmuş hâdis bir kelimedir. Lakin Allah'ın zatıyla kaim değildir. Bilakis başka bir şeyle kaimdir. Mesela Levh-i Mahfuz, Cibril'in ve peygamberin kalbi, Musa'nın ağacı gibi başka bir şeyle kaimdir.¹¹³

Yedincisi; Kerramiye mezhebinin görüşüdür ki onlara göre Kur'ân seslerden ve harflerden oluşmuş tek bir lafızdır. Hâdistir. O Allah'la kaimdir. Son üç fırka nefsi kelamı inkâr ederler.¹¹⁴

¹⁰⁶ Sonradan meydana gelen, dolayısıyla yaratılmış olan şeye hâdis, onun yaratıcısına da muhdis denir (Topaloğlu, Bekir, "Hudûs" *DİA*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 305).

¹⁰⁷ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹⁰⁸ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹⁰⁹ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹¹⁰ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹¹¹ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹¹² Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608.

¹¹³ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 608-609.

¹¹⁴ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2, s. 609.

Gümüşhânevî bir kişinin Kur'ân karşısında kendisine nasıl konumlandırması gerektiği üzerinde durur. Ona göre Kur'ân'ı bilen kişi Allah'ın haramlarından uzak durarak Rabbine tazim etmesi gerekir. Çünkü Kur'ân temeli açısından yani manası ve mebnası bakımından güçlüdür. Ve ondan hoşlanmayanlara karşı çetindir. Yani onun gereğinden zevk almayan kişilere ve onu istemeyenlere zordur. Bunun zıddı ise kendisini isteyenlere o kolaydır. Ona tabi olan, onu seven ve ondan hoşnut olanlara kolaydır. Nitekim âyette ifade edildiği gibi: “Biz Kur'ân'ı öğüt olmak isteyenler için kolaylaştırdık.”¹¹⁵

Ona göre Kur'ân hâkemdir. Yani Kur'ân adil hükmeden, ayıran açan, şakayı kendisinde barındırmayan ciddi, faziletinin kemalinden doğan bir hikmet sahibidir. Kur'ân hakla batılı, iyiyle günahkârı, isyan edenle bahtıyarı ve mücmel ile mufassal olanı birbirinden ayırandır.¹¹⁶

Ona göre Kur'ân Allah katında göklerden ve yerlerden daha değerlidir. Çünkü o mülk ve melekût âleminin sırlarını ortaya koyandır.¹¹⁷

Gümüşhânevî göre Kur'ân Allah'ın ziyafetidir. Herkes gücü yettiği kadar bu ziyafetten nasiplenmesi gerekir. Bu Kur'ân Allah'ın sağlam bir ipidir. Açık bir nurdur, faydalı şifadır. Kendisine tutunanı koruyan ve tabi olanı kurtarandır. Ona uyan sapmaz. Doğru yoldan ayırmayandır. Onun mucizeleri bitmez tükenmezdir.¹¹⁸

Kur'ân'da ki bir şey diğer bir şeyden daha üstünlüğü hususunda ihtilaf edildiğini söyleyen Gümüşhânevî Eş'ari, Kadı Ebu Bekir gibi bazı kelimcilerin Kur'ân'da bulunan bazı şeylerin diğerlerine üstünlüğünün olmadığını vurguladıklarını söyler. Çünkü en üstün olan bir şey kendisinden bir alttakinin eksikliğini ifade eder. Allah'ın kelamı tek bir hakikattir. Onda herhangi bir noksanlık yoktur. O sözlerini şöyle sürdürür: Üstünlüğü savunanlar hadislerin zahirine dayanarak böyle demişlerdir. Bunlar; “Kur'ân'da en üstün sûre şu sûrelerdir” gibi rivayetlerdir. Başka bir grup dedi ki fazilet ecrin ve sevabın büyüklüğüyle ilgilidir. Diğerleri dedi ki bilakis lafzın bizzat kendisinden kaynaklanan şeydir. Âyete'l-kürsinin, haşrın son kısmının ve ihlas surelerinin Allah'ın vahdaniyetine ve sıfatlarına içerdiği delâlet mesela Tebbet suresinde ifade edilmemiştir. Bu konu tartışmalıdır. Kur'ân'ın diğer sözlere olan üstünlüğü Allah'ın diğer varlıklara olan üstünlüğü gibidir.¹¹⁹

Gümüşhânevî, Buhârî'de geçen bir rivayete dayanarak Kur'ân'ın açık bir Arapça lisanıyla indirildiğini söyler.¹²⁰ Daha sonra Kadı Ebu Bekir sözünü nakleder: Onun hepsinin Kureyş lisanıyla indirildiğine açık bir delalet yoktur. Bilakis açık olan Allah'u Teâlâ'nın şu sözdür: “Muhakkak ki biz onu Arapça bir

¹¹⁵ Kamer, 54/32.

¹¹⁶ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 609.

¹¹⁷ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 609.

¹¹⁸ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 609.

¹¹⁹ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 609-610.

¹²⁰ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c, 2. s. 610.

Kur'ân kıldık.”¹²¹ Bu görüşleri zikrettikten sonra kendi görüşünü zikrederek Kur'ân'ın tamamının Arap dilleri üzerine indirildiğini söyler. Çünkü Arap ismi hepsini içine alan tek bir isimdir. Ardından Ebu Şame'nin görüşünü de zikreder: Kuran başta Kureyş diliyle indirildi. Sonra diğer Arap dillerinde okunmasına izin verildi.¹²² Bundan sonra Enes'ten gelen bir rivâyeti zikreder: Osman Zeyd b. Sabit, Sa'd b. As, Abdurrahman b. Zübeyr, Abdurrahman b. Haris b. Hişam'a onu Mushaflara yazmalarını emretti. Onlara dedi ki: “Eğer siz ve Zeyd b. Sabit ile ihtilaf ederseniz onu Kureyş lisanıyla yazınız. Çünkü Kur'ân onların lisanıyla indirildi.” Ve bu şekilde yaptılar.¹²³

Ona göre Kur'ân-ı Kerim'i dinlemek, okumaktan efdaldır.¹²⁴

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşamış olan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî zamanının önde gelen âlimlerinden birisidir.

Dinî ilimlerin farklı alanlarıyla ilgili çok sayıda eser yazmış olan Gümüşhânevî bu çalışmalarını genel itibariyle tasavvuf, hadis, ahlâk fıkıh ve akaid alanlarında vermiştir. Bunlar genelde telif tarzında eserler olmakla birlikte bazen de şerh olarak yazıldığı görülür.

Gümüşhânevî'nin tefsir yönü öne çıkmamıştır. Bizde onun tefsir anlayışını ortaya koyarken çeşitli eserlerinde âyetleri izah tarzından yola çıkarak tefsir metodunu ortaya koymaya çalıştık. Tefsirinde yöntem olarak rivâyeti kullanmasının yanında dirâyete de önem vermekte, işârî yorumlara, kelimâ ve fikhî izahlara da yer vermektedir.

O âyetleri tefsir ederken başka âyetleri delil olarak kullanır. Bazen âyeti Hz. Peygamber'in hadisleriyle açıklama yoluna gider. Çok az olsa da sahabenin açıklamalarına da yer verir. Onun bu şekildeki tefsir metodunu, hem nakli, hem aklî hem de işârî tefsirin bir arada uygulanması olarak değerlendirebiliriz. Önde gelen bir sufi olması hasebiyle Gümüşhânevî'nin tefsir anlayışında işârî tefsir metodunun, naklî ve aklî tefsir metoduna göre daha ağırlıklı olduğunu da ayrıca belirtmeliyiz.

O tefsir ettiği âyetlerde azda olsa ez-Zamahşeri gibi âlimlerden istifade etmiştir.

İtikadda Maturidî, amelde Hanefî mezhebine bağlı olan Gümüşhânevî bu tavrını tefsirde de sürdürür.

¹²¹ Zuhruf, 43/3.

¹²² Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2. s. 610.

¹²³ Gümüşhânevî, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, c. 2. s. 610.

¹²⁴ Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 136.

Kaynakça

Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih I-VI*. (thk. Mustafa Dîb el-Buğa), Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1990.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay, Ankara, 1995.

Ebu Dâvûd, Suleyman b. El-Eş'as-esSicistânî, *Sunen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul, 1981.

Gümüşhânevî, A. Ziyâeddin, *Âriflerin Ruhu*, Ter: İbrahim Eken, Mavi yayıncılık, İstanbul, 2004.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin Nakşibendi, *Câmiü'l-Mütun fî Hakkı Envai's-Sıfati'l-İlahiyye ve'l-Akaidi'l-Matüridiyye ve'l-Elfazi'l-Fikri ve Tashihi'l-A'mali'l-Acibe*, Dârü't-Tıbbâati'l-Âmire, İstanbul 1856.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin Nakşibendi, *Câmiü'l-Usul fî Evliyai ve Envaihim ve Evsafihim*, thk. Edib Nasreddin, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabi (Arap Diffusion Company), Beyrut; London: 1997.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin Nakşibendi, *Şerhu Ramuzü'l-Ehâdis: Levamiü'l-Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehâdis*, İstanbul 1875/1292-1877/1294.

Gündüz, İrfan, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin" *DİA*, İstanbul 1996.

İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü'l-Usul min Ehâdisi'r-Resul*, thk: Abdulkadir Arnaut, Daru'l-Fikr, Lübnan, 1972/1392.

İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mace*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Şeriketü't-Tıbbâati'l-Arabiyye, Riyad, 1983.

Muslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Muslim*, I-V, (thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1954.

Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sunen*, I-IX (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1986.

Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed bin İsâ, *Sunen*, I-V, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.

Topaloğlu, Bekir, "*Hudûs*" *DİA*, İstanbul, 1998, c. 18.